
Strach a pokrytectví české vědy

Strach a pokrytectví české vědy

LIDOVÉ NOVINY

9.8.2008, autor: Pavel Himl

Grantový systém neslouží v humanitních vědách k podpoře špičkového výzkumu, ale ke zvyšování nuzných příjmů akademiků

České humanitní vědy se po roce 1989 velmi málo reformovaly. Vznik regionálních univerzit nevnesl do systému konkurenci, jen zvýšil poptávku po „létajících profesorech“. Čeští akademici se uzavírají do ghetta pomocí předem rozhodnutých konkurzů a floskulí jako „národní rámec excelence“.

Opět jsem si nepodal grant. Během devíti let od návratu z doktorandského studia v zahraničí jsem to ostatně udělal jenom jednou, hned na začátku. Vracel jsem se s představou, že s tím, co jsem na studiích načerpal, podstoupím náročnou soutěž, jejímž vítězem bude umožněn špičkový výzkum. Očekával jsem selektivní systém, který ocení inovativnost a pracovní nasazení. Následujících zhruba pět let bylo tvrdým návratem do postkomunistické reality. Dospíval jsem během nich k poznání, že v českém vědeckém prostředí je možné dosáhnout výsledků srovnatelných se zahraničím ne s podporou systému, ale jemu navzdory. Jako jiní jsem sváděl vnitřní boj, zda se smířit, přizpůsobit a zůstat, nebo odejít. Existuje však i třetí cesta - zůstat a nesmířit se? Chce to mít oči otevřené pro mezinárodní srovnání a nepodlehout iluzi o normalitě českého vědeckého provozu.

Po roce 1989 nedošlo k zásadní změně organizace české vědy ani chování českých vědců a vědkyň. O inovacích, které do vědeckého provozu, přirozeně kontinuálního a tihnoucího k rigiditě, vnášejí plodné napětí, nelze na organizační rovině téměř hovořit. Neujal se nás - jako v bývalé NDR - starší bratr, který by zrušil Akademii věd či který by očištěné univerzity zásoboval zástupy ambiciózních a konkurenceschopných asistentů a profesorů. Vznik mimopražských univerzit nelze považovat za změnu kvalitativní, nýbrž kvantitativní - přinesla pouze formální a politicky žádoucí vyvážení pragocentristu, akademickou mobilitu, známou třeba i z centralistické Francie, však nepodnítila. Na rozdíl například od Německa v Česku vysokoškolský zákon umožňuje získat dvě po sobě jdoucích akademických hodností na téže univerzitě (a s prací o tomtéž tématu). Samozřejmě je zde možné habilitovat se či získat profesuru na jiné než „vlastní“ univerzitě, člověk na ní však nemusí učit, neřkuli dlouhodobě působit a vychovávat žáky. S ohledem na akreditační řízení i způsob financování je možná naivní čekat od nových univerzit, že budou alternativou ke kamenným vysokým školám, zvláště zaštití-li obor v Plzni či Ústí nad Labem tentýž „létající profesor“ jako v Praze.

S odvoláváním na - historicky nesouměřitelné - postavení výzkumných center na Západě (ústavy Maxe Plancka, CNRS) dokázalo dodnes přežít rovněž nesmyslné rozdělení vědy a výuky, jinými slovy akademie věd sovětského typu. Pod argumentační floskule jako „přístrojově nákladný základní výzkum“ či „národně nepostradatelné lexikografické projekty“ se skryla valná většina akademického výzkumu, aniž by si někdo vážně položil otázku, proč by nemohla být i se svými prostředky důsledně převedena na univerzity. Jistě v tom hrála roli i představa vysoké školy jako ústavu pro memorování jmen, definic, dat, vzorců či kanonických postupů, které přece musí předcházet každému kladení otázek, tedy výzkumu. Místo toho se „spojuje“ věda s (vysokoškolskou!) výukou tím, že akademici docházejí přednášet na univerzity, místo aby na nich plnohodnotně působili. Je však opravdu něco jiného vést základní semináře pro dvacet a více studujících a konat zkoušky, nebo přijít jednou za čas podebatovat s hrstkou zasvěcenců o speciálním tématu, jemuž se po zbytek týdne věnují „v ústavu“.

K čemu slouží granty Vrcholem „české“ organizace a financování vědy je ovšem grantový systém - přesvědčí se o tom každý, kdo se ho pokouší vysvětlit zahraničním kolegům či kolegyním. Nebudu analyzovat jeho vznik a fungování, ani

není mým cílem zpochybňovat efektivitu všech dosud vynaložených prostředků. Chci se pokusit o komentář „udiveného příchozího zvenčí“.

Náš grantový systém vychází z předpokladu, že každý žadatel je již někde zaměstnán, nejlépe na plný úvazek. Přes zaměstnavatele ostatně grantové peníze plynou. Lze mít za to, že se žadatel své dosavadní práci věnuje naplno, přesto se v grantovém projektu zavazuje, že na něm bude pracovat jaksi nad tento rámec, zřejmě o večerech, nocích a víkendech, jak si to téma, dosud jistotně opomíjené, zaslouží. Proč tento výzkum nepodniknou ti, kdo jsou za výzkum placeni v rámci svých úvazků, je nasnadě. Jen v menšině případů je z českých vědeckých grantů financován celý projekt včetně kompletních platů jeho řešitelů, jako je tomu např. v německém systému (DFG) nebo i v domácím neziskovém sektoru. Místo toho granty fungují jako přivýdělek špatně odměňovaných akademických a univerzitních vědců a vědkyň. Neuspokojivý stav neřeší, ale hezky česky už druhé desetiletí flikují.

Stejně je tomu u přístrojů, knih či studijních cest. Co by mělo patřit ke standardnímu vybavení a servisu vědeckého (vysokoškolského) pracoviště, se buď nekoordinovaně nakupuje z jednotlivých grantů (včetně vzápětí odepisované výpočetní techniky), nebo se platí diety za kopírovací pobyty v zahraničních knihovnách, místo aby se kvalitně vybavily knihovny domácí či se zefektivnila meziknihovní výpůjční služba. Není to tak dávno, co moji kolegové navrhovali pořídit „paralelní“ seznam či katalog kopií, které jsme si v zahraničí požičovali. I to je „excelence“ české vědy. Samotná idea českých grantů, tedy vytvořit vedle většinového provozního motivační elitní financování, přitom možná není scestná, její provedení však zmučovalo do postsocialistického rovnostářství a záplatování - situace vědy a vědců a vědkyň se tak v souhrnném výsledku aspoň nejeví tak tristní.

Kouzlo průměrných mezd Kdyby někdo získal grant na antropologickou studii současného českého „létajícího profesora“, objevil by olbřímího ducha, který vedle organizační a pedagogické činnosti na několika veřejných a soukromých školách (celkový úvazek minimálně 150 procent) stihne zasedat v odborných grémiích, jde od grantu ke grantu a zbývá mu i čas na původní vědeckou činnost a publikování. I mě kolegové občas nabádají, ať jdu ještě „učit Američany“, že si vydělám. Nad tímto obrazem českého vědce, který vysvitnul z nedávné kauzy Iva Budíla, se na rozdíl od protagonistových údajných pochybení pozastavil jen málokdo. Profesori na takové mnohostranné angažmá mají alespoň čas - na rozdíl od asistentů podstatně méně učí, ale jsou za to lépe placeni. Tento například v Německu nepředstavitelný nepoměr kofení v české feudálně-obrozenecké tradici - věda je zasvěcení, které si je třeba odpracovat, a zároveň poslání, a nikoliv povolání jako každé jiné, a proto je třeba jí „sloužit“ a „přinášet oběti“. Hovořit zde otevřeně o penězích tudíž zavání špiněním vlastního hnízda. Tento systém sám sebe reprodukuje a patřičně formuje očekávání těch, kteří k němu chtějí náležet. Asistenti, léta školeni v konformitě, tedy leccos „skousnou“.

Kapitolu samu pro sebe představuje vypisování záměrně úzce profilovaných, protože pro konkrétního kandidáta určených konkurzů podle motto: „Přece jsme si ho vychovali, tak si sem nepustíme někoho neznámého.“ Zatímco u několikaletých výzkumných projektů lze požadavek úzké specializace ještě pochopit, při vypisování míst vysokoškolských učitelů vzniká mnohdy dojem, že jde o bariéru, záměrně zamezující přístupu širšího okruhu uchazečů. Vyhlášovat konkurzy na asistenty pro morfologii cizího jazyka či politický systém první republiky působí až směšně u pracovišť, která by měla garantovat co největší šíři oboru. Tito asistenti pak učí, cvičí a zkoušejí příslušné tvarosloví či jména ministrů, místo aby spolu se svým disertačním projektem přinášeli nové pohledy a otevírali nová témata. U docentů a profesorů by pak katedra, ústav či fakulta měly „unést“ co nejširší vymezení vypisovaného postu (moderní dějiny, mikroekonomie, anglofonní literatura) s tím, že vítězný uchazeč bude pracoviště dále formovat a směřovat podle své specializace a odborného zájmu. To, a nikoliv huňaté kožešiny rektorských a děkanských talárů dělá studium skutečně vysokoškolským. V předstírání excelence české vědy a dobrého postavení českých vědců a vědkyň mají významnou úlohu právě granty. Členové vědecké komunity si je udělují v podstatě navzájem - jinak to ani nelze, na posudky od kolegů posuzovaného spoléhají i zahraniční, v Česku však téměř neexistující soukromé nadace pro podporu vědy. (Tím nejsou myšlena „zištná“ stipendia různých firem, která zároveň či především vylepšují jejich obraz a prodejnost produktů.)

Na vysokých školách granty a prostředky na výzkum přispívají ke schizofrenii: výzkum či tvůrčí činnost by měly být nedílnou součástí práce vysokoškolského učitele -ten na rozdíl od svého středoškolského kolegy učí přece tím, že v „přímém přenosu“ zkoumá či tvoří. Nikdo však moc netuší, do jaké míry je ocenění za výzkum a tvorbu již součástí jeho tarifního platu, pocházejícího ze státního příspěvku na studenty. Většinou je třeba alespoň papírově vykazat ještě jaksi výzkum navíc, aby vznikl nárok na „výzkumné“ peníze. A nadto samozřejmě získat grant, který plat také o něco vylepší, třeba jen ušetřenými dietami, jak v tom jdou příkladem někteří politici. Jen tak je možné vysvětlit úžas odborného asistenta, když srovná svůj tarifní, tedy nárokový plat, s údajným platovým průměrem ve své kategorii, slátným z nejrůznějších zdrojů, kterým se mu pravidelně dokazuje, že na tom není tak zle. Jistě je možné očekávat, že výzkumné a grantové prostředky získá každý (k čemu pak ovšem předstírat soutěž?), ale co potom stát očekává od vysokoškolských učitelů za tarifní „nouzovky“, nepřesahující - ve vsí účtě - platy řidičů MHD? Formování kritického a informovaného člověka, který obstojí ve světové konkurenci, jistě ne. Strach a chvění Nejsilnější dojmy, které si může nezasevěný pozorovatel odnést z českého vědeckého prostředí, tak jsou - s trochou nadsázky - strach a pokrytectví.

Jako ve skutečnosti nikdy nedošlo k pověstnému utahování opasků ve společnosti, zásadně se po roce 1989 netransformovala ani česká věda a vysoké školství.

Možná by bylo i pošetilé něco takového očekávat. Z grantů se alespoň v humanitních oborech nestala elitní záležitost, posouvající jejich řešitele mezi evropskou špičku a mimo existenční starosti; k odchodu do zahraničí nenabízí česká podpora vědy stále alternativu. V rozdělování finančních příštípků panuje české rovnostářství, jen aby bylo na hypotéku, ale jen aby kolega neměl víc.

Domácí představitelé humanitních oborů v zahraničí dlouho nehledali inspiraci a obecné oborové a institucionální srovnání, ale spojence z řad „bohemistů“, které využívali k budování zdání vlastní světovosti. Současně ale plakali nad tím, že kromě těchto několika notorických odborníků se o česká témata pro jejich „českost“ nikdo nezajímá. Proč by také měl? Proti impactově-patentové mantře přírodovědnětechnické vědecké lobby nejsou humanitní vědci schopni argumentovat jinak než opět „českostí“. I vymohli si nejnověji „národní rámec excelence“. Jako by přitom nebylo jedno, zda se Boženou Němcovou zabývá - na skutečně mezinárodně sdílitelné, srozumitelné a srovnatelné úrovni - badatel český, německý nebo řekněme australský.

Velmi poučné by bylo dozvědět se, jak byla „národnost“ tohoto „rámce excelence“ definována, zvláště bylo-li ještě nedávno posledním sporným kandidátem na zařazení právo. Jistě se právní řády jednotlivých zemí liší, ale je možno výuku a výklad jednotlivých ustanovení skutečně nazvat právní vědou? Nejsou právní, ekonomické, ale i sociální a dokonce i filologicky orientované humanitní vědy co do východisek, metod a obecných interpretací vždy z principu nenárodní? Zřejmě ne pro ty, kdo „českost“ příslušných oborů prezentují jako hodnotu hodnou zvláštní ochrany. Ti budou tedy v „chráněném rámci“ zase nejlepší, leč zneuznaní. Několik iniciativ z nedávné doby (např. Týden neklidu či historická diskusní fóra o organizaci, financování, výuce či medializaci vědy) situaci nezměnilo, neboť existenční tlaky byly patrně silnější než krátkodeché nadšení jednotlivců. Přidávat svůj štěkot k ostatním psům, které karavana matadorů - tedy akademických a vědeckých funkcionářů, odpovědných za stav v posledních dvaceti letech - ignoruje, se může zdát bláhové. Číním tak, neboť jsem přesvědčen, že česká věda a vysoké školství nejsou organizovány a financovány tak, jak by nejlépe mohly být. Třeba mi, nechápajícímu hlupákovi, český grantový systém a jeho přednosti někdo vysvětlí.

O autorovi: Pavel Himl, Autor (* 1971) působí na Fakultě humanitních studií UK. Nedávno vydal v nakladatelství Argo knihu Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století. historik